

МОРФОЛОГІЧНІ ОБМЕЖЕННЯ ФО ФРАНЦУЗЬКОЇ МОВИ ЯК ОДНА ІЗ СТУПЕНЕВИХ ОЗНАК ЇХНЬОЇ УСТАЛЕНОСТІ

Гладка В.А.

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

Однією з основних ознак фразеологізмів є їхня мовна усталеність, яка виражається на граматичному та лексико-семантичному рівнях. Досліджуючи морфологічну природу цих мовних одиниць, науковці вважають, що характерні їм обмеження можна розглядати як визначальну ознаку. Однак, детальний аналіз морфологічних категорій, властивих ФО французької мови (категорія роду, числа, часу, особи та способу дії), представлений у даній статті, показав, що вони мають ступеневий характер. На основі цього автор робить висновок, що морфологічна усталеність не може трактуватися як диференційна ознака мовної природи фразеологізмів. Їй властива взаємозалежність від інших мовних ознак ФО, що, власне, й визначає її особливу мовну природу як усталених одиниць.

Ключові слова: усталений вираз, фразеологічна одиниця, усталеність, морфологічна категорія, морфологічне обмеження.

Як відомо, ХХ століття було справді періодом глибинного осягнення природи фразеологічних одиниць (далі – ФО), процесу їхнього формування та особливостей функціонування в мові та в мовленні, створення наукових шкіл та напрямків вивчення цих мовних одиниць. Одним із ключових питань у цій площині є виявлення мовних ознак ФО, серед яких центральне місце посідає усталеність, власне на основі якій вони й отримали свою назву – «усталені вирази». Натомість, незважаючи на велику кількість праць, присвячених явищу усталеності ФО різних мов (див., зокрема, праці О.Г. Борисової, М. Everaert, G. Gaatone, I. González Rey, G. Gross, M. Gross, E. Gülich, U. Krafft, J. Hudson, S. Hunston, G. Francis, J.R. Klein, B. Lamiroy, S. Mejri, Ch. Schapira, M.H. Svensson, A. Wray та ін.), воно й досі не отримало однозначного тлумачення. І справедливими будуть слова французького науковця R. Martin, який зауважив, що «більшість з нас [лінгвістів] вважають, що ця тема [усталеність] дуже захоплююча, хоча ніхто з нас не знає, що саме вона являє собою» [14], визначаючи в такий спосіб **актуальність** і нашого дослідження.

Суперечливий характер цього питання можна пояснити тим, що усталеність являє собою поліфакторне явище. Адже сьогодні дослідники, характеризуючи усталені вирази, говорять про семантичну злитість і нерозкладність їх компонентів, постійність складу, структури та значення, фіксованість їх лексико-граматичного складу, незмінність їх складових елементів при всіх нормативних змінах, морфосинтаксичну стійкість компонентів тощо [1, с. 105; 3, с. 38; 4, с. 88; 9, с. 111; 11, с. 9; 17, с. 16]. Часто до поняття усталеності додають також ознаку психологічного характеру: вираз повинен існувати в пам'яті мовця як певна цілісність, яку він може відтворити в процесі мовлення.

Досліджуючи, зокрема, граматичні ознаки ФО французької мови, лінгвісти базують свої визначення на морфосинтаксичних обмеженнях, які не дозволяють змінювати ознаки морфологічних категорій їхніх компонентів, а також здійснювати певні синтаксичні трансформації [7, с. 154; 11, с. 9; 12, с. 8; 14, с. 179; 15, с. 39; 16, с. 137]. Вивчаючи морфологічний аспект ФО, науковці вважають, що характерні їм обмеження можна розглядати як визначальну ознаку їхньої мовної природи, що потребує, на наш погляд, певних уточнень. Тому, **головною метою** цієї роботи є, власне, детальний аналіз категорійних ознак ФО, завдяки якому ми спробуємо показати, що всі вони мають ступеневий характер, що й зумовлює значні труднощі під час визначення

явища усталеності, а також виокремлення ФО від вільних словосполучень.

Категорія роду іменників та прикметників. Насамперед вивчення вираження категорії роду, визначеної самим словником французької мови, доводить загальномовну тенденцію: в усталених виразах, як і у вільних, іменникові та прикметникові компоненти не можуть її змінювати в процесі мовлення. Іншими словами, обмеження в категорії роду усталених виразів зумовлені не характером ФО, а самою мовою, напр.: *un abatteur de femme, le sœur bien accroché, une armoire à glace*.

Щодо прикметників, то їх обмеження в цій площині мають дещо інше пояснення. За ними, як відомо, не встановлено певний рід; вони його виражають залежно від іменника або займенника, котрий вони означають, напр.: *une affaire classée, un grand air, de bon aloi, la chaux vive, une peur bleue*. У такий спосіб категорія роду іменників та прикметників взаємопов'язана й не може варіювати довільно.

Водночас у французькій мові існують вирази, прикметниковий компонент яких вживається виключно в жіночому роді, супроводжуючи відповідний іменник, напр.: *bouche bée* (за аналогією – *gueule bée*), *la croix gammée, une porte cochère, une rose trémière*. Але зазначимо при цьому, що питання приналежності цих словосполучень до класу ФО досить суперечливе й потребує додаткового вивчення.

Варто зазначити, що існують також випадки, коли прикметник усталеного виразу узгоджується з підметом, а не з означуваним іменником, що доводить, зокрема, вживання ФО *se faire beau* (*belle*), напр.:

Paris Hilton: elle se fait belle pour aller se relaxer... [<http://www.public.fr/402807>]

En effet, certains hommes ne prennent pas soins de leurs apparences ... Par contre, quand il s'agit de sortir avec leurs amis, ils se font beau, se parfument et mettent leurs plus beaux vêtements [<http://lecouple.enislam.over-blog.com.html>].

Натомість прикметникова форма ФО *l'échapper belle* обмежена в подібних узгодженнях, напр.:

5e tour: Paul Di Resta (Force India) et Jean-Eric Vergne (Toro Rosso) l'échappent belle. Ils ont failli s'éperonner a la sortie de leurs stands [<http://www.rts.ch/video/sport/auto/07/07/2013>].

Bruges l'a échappé belle à Malines [<http://www.7sur7/17/08/2013>].

Отже, лише в поодиноких випадках можемо припустити, що функціонування прикметникових форм у жіночому роді визначене узусом французької мови, через що, власне, й виявляються обмеження на морфологічному рівні, зокрема в категорії

роду. Але в більшості усталених виразів категорія роду визначена самою мовою.

Категорія числа іменників та прикметників. Аналіз вираження категорії числа іменників показав, що, хоча у вільному вживанні іменникові компоненти мають обидві числові форми (однину та множину), в усталених виразах ця категорійна ознака обмежена. Як наслідок, вони [іменникові компоненти] вживаються виключно в однині (напр., *tirer le diable par la queue; une peur bleue; fort comme un Turc; entre la poire et le fromage; jeter une pierre dans le jardin de qqn; faire la loi*) або в множині (напр., *les carottes sont cuites; marcher sur des œufs; payer en chats et en rats; mettre les pieds dans le plat*).

Неможливість змінювати категорію числа, на думку О.Г. Борисової, пов'язана з «референційним статусом» іменника [2, с. 29]. Але цим, на наш погляд, можна пояснити вживання лише усталених виразів типу *tirer le diable par la queue*. Щодо решти мовних одиниць, то таке пояснення недоцільне з кількох причин. По-перше, можемо спостерігати випадки, коли обмеження в числі виявляються лише на письмі, тоді як усно вони не відчуваються, напр.: *avoir maille (? mailles) à partir avec qqn; donner sa langue au chat (? aux chats)*. Власне цей факт позначився на еволюції, зокрема, ФО *s'embarquer sans biscuit*, іменниковий компонент якого сьогодні отримав форму множини – *s'embarquer sans biscuits*, а також *donner campos*, іменник якого, навпаки, вживається тепер в однині – *donner campo*.

По-друге, іменникові компоненти дієслівних виразів різного ступеню усталеності можуть вживатися в множині, не порушуючи при цьому норм французької мови, напр.:

Les insurgés islamistes somaliens se sont moqués du Kenya via leur compte Twitter, et menacé d'y mener de nouvelles attaques [mener une attaque], après celle du centre commercial Westgate de Nairobi... [www.bfmtv.com/international/.../ 27/09/2013]

– *Tu sais, on va bientôt casser nos pipes [casser sa pipe]. Et je me disais que ce serait plus correct qu'on s'en aille en étant mari et femme* [http://bigbrowser.blog.lemonde.fr/2012/03/02].

Щодо категорії числа прикметників, то вона, подібно до категорії роду, залежить повною мірою від означуваного ними іменника.

У такий спосіб морфологічні обмеження в категорії числа іменників та прикметників в усталених виразах зумовлені насамперед самою мовою і традицією їхнього вживання. А ті випадки, коли вони пов'язані з усталеністю ФО, становлять скоріше виняток, аніж правило.

Категорія детермінованості/недетермінованості іменника. Досліджуючи морфологічні обмеження на рівні вживання детермінативів, лінгвісти зупиняються на двох особливостях усталених виразів у цій площині [6; 8; 9].

По-перше, вони говорять про повну відсутність детермінативів у деяких усталених виразах із синсемантичним дієсловом. Так, утворені за атиповими моделями (часто архаїчними), порівняно з нормою французької мови, ФО типу *faire ballon, entre chien et loup, il y a anguille sous roche, faire assaut de..., avoir faim, rendre visite, avoir rendez-vous* доводять повною мірою правильність цього судження. Натомість ФО типу *essuyer un échec, perpétuer un délit*, які містять детермінатив, а також ФО з подвійним варіантом типу *chercher chicane / des chicanes* ставлять його під сумнів.

По-друге, лінгвісти стверджують, що усталені вирази, компонентом яких є детермінатив (за наявності такого), не допускають жодних варіацій, на

відміну від вільних словосполучень, що, власне, доводить фактичний матеріал, напр.:

вільне словосполучення: *prendre un livre – le livre – ce livre – son livre*

сталий вираз: *vendre la mèche – * une mèche – * sa mèche – * cette mèche*

*casser sa pipe – * une pipe – * la pipe – * cette pipe*

Окремого значення в цьому плані надають вживанню присвійних детермінативів. Так, лінгвісти, детально вивчаючи неможливість заміни в усталених виразах присвійних прикметників, пояснюють тим, що в цьому випадку останні не походять від конструкції *de N* або відносного речення, подібно до його природи у вільних словосполученнях [5, с. 38; 8, с. 156], напр.:

casser sa chaise (вільне словосполучення):

Il a cassé la chaise de Luc

Luc a cassé la chaise que le père lui avait offerte

casser sa pipe (усталений вираз):

* *(La maladie + il) a cassé la pipe de Luc*

* *Luc a cassé la pipe que le Seigneur lui a donné*

При цьому, за словами мовознавців, категорійні ознаки (рід, число, особа) присвійних прикметників повинні узгоджуватися з підметом [там само], напр.:

CASSER SA PIPE:

Je vais casser ma pipe et je ne serai pas mécontent [www.lefigaro.fr/.../01016-0091104ARTFIGO...].

Une fois qu'ils ont cassé leur pipe, On pardonne à tous ceux qui nous ont offensés (слова пісні «Le temps passé», Brassens).

BRULER SES VAISSEAUX:

... *mais plus probablement ce jour-là, j'ai brûlé mes vaisseaux et compromis sans retour mon rêve d'amour et de couper le cortège* [http://www.nioutaik.fr/daultimatewebzine/viewtopic.php?pid=189988].

Le moment est important, mes chers collègues.

Nous allons très loin, sans possibilité de retour. Nous brûlons nos vaisseaux ! [http://www.nossenateurs.fr]

Інакше речення типу *Luc a cassé ta pipe* або *Luc a brûlé leurs vaisseaux*, порушуючи правило узгодження присвійних прикметників в усталених виразах, вийдуть із так званої зони усталеності, хоча й нагадуватимуть формально усталені вирази.

Загалом наші спостереження над категорійною ознакою детермінованості/недетермінованості іменника виявили, що деякі усталені вирази накладають обмеження на одні класи детермінативів, дозволяючи при цьому вживання інших, напр.:

mener une attaque (l'attaque – * cette attaque – son attaque)*

les carottes (des carottes – * ces carottes – ses carottes) sont cuites*

А ще деяким, зокрема іменниковим ФО, властива зміна всіх класів детермінативів, напр.: *une (la – cette – sa) peur bleue*.

Як бачимо, обмеження на рівні детермінативів мають ступеневий характер: від усталених виразів, які не дозволяють жодних трансформацій, до усталених виразів з можливими змінами всіх класів детермінативів. Власне, це доводить той факт, що морфологічні обмеження в цій площині не можуть бути визначальними мовної природи ФО.

Категорія часу. Щодо категорії часу, то вона, на наш погляд, представляє найменше обмежень, порівняно з іншими морфологічними категоріями усталених виразів. Усі відкриті дієслівні ФО (наскільки нам дозволяє це стверджувати фактичний матеріал) можуть вживатися в різних часах, не порушуючи при цьому семантику виразу, напр.:

AVOIR MAILLE A PARTIR:

Guillemot a maille à partir avec la justice anglaise [http://www.sport.fr/voile/30/10/2012].

Dimitri Soudas a eu maille à partir avec le fisc québécois [Le devoir, 25 septembre 2013].

CHERCHER CHICANE:

Le National Post et le Globe and Mail en sont tous deux convaincus: Pauline Marois cherche la chicane, et rien d'autre, avec ses politiques de gouvernance souverainiste [http://www.ledevoir.com/politique/canada/23/10/2013].

Que penseraient ces camarades d'un charpentier qui, au lieu de travailler avec les marteaux, scies et rabots mis à sa disposition, leur chercherait chicane? [http://aurivegauche.canalblog.com/archives/2012/06/17.html]

Натомість часові обмеження спостерігаємо в деяких закритих ФО. Так, вислів *C'est là que les Athéniens atteignent (s'éteignent)* «c'est à ce moment que les choses se gâtèrent», який містить дієслово в passé simple, може стосуватися також теперішнього або майбутнього часу, напр.:

Et c'est là que les Athéniens s'atteignent. Lorsque plusieurs milliers de personnes veulent se rendre en même temps dans un même endroit qui n'est pas prévu pour ça, ça pose problème. Le concert de Suuns va en fournir la parfaite illustration [http://derrierelafenetre.com/2013/08/18].

Une fois que vous savez quel type de visa vous allez solliciter, vous pouvez vous lancer dans la procédure et c'est là que les Athéniens s'atteignent! [http://a-miami.fr/visa-etats-unis]

Подібну функціональну природу мають також паремії (напр.: *Pierre qui roule n'amasse pas mousse; L'habit ne fait pas le moine; Mieux vaut tard que jamais; Vaïlle que vaïlle; Qui vivra verra; Aide-toi, le ciel t'aidera*), а також «емоційні вирази» (*locutions émotionnelles* – термін М. Heinz [10, с. 40]) (напр.: *J'en mettrais ma main au feu; Je ne mange pas de ce pain-là; J'en ai par-dessus la tête, J'en parlerai à mon cheval*), які часто саме на основі цієї граматичної ознаки зараховуються лінгвістами до фразеологічного складу мови. Але знову ж таки питання їх належності до фразеологічного фонду французької мови вимагає додаткового вивчення.

Отже, категорія часу дієслів, яка розглядається інколи лінгвістами як одна з визначальних ознак ФО, виявляє якнайменше їхню сталу природу.

Категорії особи та способу дії. Дослідження морфологічних категорій особи та способу дії показало, що вони відіграють ще меншу роль у визначенні сталості природи ФО, порівняно з категорією часу.

Так, перша з них має обмеження лише в деяких закритих ФО типу *Tu peux te l'accrocher; Elle est morte, Adèle!; Je t'aime, moi non plus*, а також у деяких відкритих. Так, підметом ФО *faire assaut de ... i ne pas attacher son chien avec des saucisses* може виступати відповідно лише множинний референт або виключно 3-я особа однини та множини, напр.:

... les candidats PS à la primaire font assaut de propositions sur la sécurité [http://www.leparisien.fr/marseille-13000/12-09-2013-3131165.php].

Le moins que l'on puisse dire, c'est que Nabilla n'attache pas son chien avec des saucisses lorsqu'elle monnaie une interview... [http://www.7magazine.re/23/09/2013.html]

Le souci, c'est que ... les entrées des différents lieux touristiques (tel que Pétra et autres lieux d'intérêts) coûte vraiment très cher (60€ rien que pour Pùtra, c'est du vol...ils n'attachent pas leurs chiens avec des saucisses! [http://voyageforum.com/discussion/d5791857/]

Щодо категорії способу, то, як доводить фактичний матеріал, лише деякі закриті ФО, як-от: *Accrochez les wagons!; Allons-y, Alonzo!; Va comme je te pousse; Attendez-vous-y!*, обмежують вживання дієслова виключно наказовим способом.

Але оскільки такі категорійні обмеження поодинокі, вони, звісно, не можуть служити однією з визначальних ознак усталеності ФО на морфологічному рівні.

Отже, на основі проведеного аналізу вираження морфологічних категорій можна виокремити два полярних типи усталених виразів: 1) ФО, які виявляють найменшу морфологічну усталеність («гнучкі» вирази – *flexibles*, за термінологією франкомовних дослідників), і 2) ФО, яким властива найбільша морфологічна усталеність («негнучкі» вирази – *inflexibles*). Між ними розташовуються ФО з різним ступенем морфологічної усталеності. Враховуючи вищесказане, вважаємо, що кожна з досліджених нами морфологічних ознак має ступеневий характер і по-різному виражена у фразеологічних одиницях, що ставить під сумнів можливість тлумачення морфологічних обмежень як визначальної ознаки ФО. При цьому морфологічна усталеність, безумовно, взаємопов'язана з іншими ознаками ФО (синтаксичними, лексичними, семантичними тощо), що, власне, й визначає загалом мовну природу фразеологізмів.

Список літератури:

1. Арнольд И. В. Лексикология современного английского языка: учебник для ин-тов и фак. иностр. яз. / И. В. Арнольд. – М.: Высш. шк., 1986. – 295 с.
2. Борисова Е. Г. Коллокации. Что это такое и как их изучать? / Е. Г. Борисова. – М.: Филология, 1995. – 49 с.
3. Назарян А. Г. Фразеология современного французского языка / А. Г. Назарян. – М.: Высш. шк., 1987. – 288 с.
4. Кунин А. В. Английская фразеология: теоретический курс / А. В. Кунин. – М.: Высш. шк., 1970. – 346 с.
5. Valibar-Mrabti A. Semi-figement et limites de la phrase figée / Antoinette Valibar-Mrabti // Linx: Revue des linguistes de l'université Paris X Nanterre [En ligne]. – 2005. – № 53: Le semi-fegement. – P. 35–54. – Accessible a: http://linx.revues.org/256
6. Gross G. Degré de figement des noms composés / Gaston Gross // Langage 90, juin. – 1988. – P. 57–72.
7. Gross G. Les expressions figées en français: noms composés et autres locutions / Gaston Gross. – P.: Ophrys, 1996. – 161 p.
8. Gross M. Une classification des phrases «figées» du français / Maurice Gross // Revue Québécoise de Linguistique. – 1982. – Vol. 11. – № 2. – P. 151–185. – Accessible a: http://ed.erudit.org
9. Haßler G. Figement et défigement polylexical: l'effet des modifications dans des locutions figées / Gerda Haßler, Christiane Hümmel // Linx: Revue des linguistes de l'université Paris X Nanterre [En ligne]. – 2005. – № 53: Le semi-fegement. – P. 103–119. – Accessible a: http://linx.revues.org/266
10. Heinz M. Les locutions figurées dans le «Petit Robert». Description critique de leur traitement et propositions de normalisation / Michaela Heinz // Lexicographica [Max Niemeyer Verlag]. – Tübingen: Gmbh & Co KG, 1993. – 340 p.
11. Hudson J. Perspectives on fixedness: applied and theoretical / Jean Hudson // Lund Studies in English 94. – Lund: Lund University Press, 1998. – P. 177 – Accessible on: www.lunduniversity.lu.se/o.o.i.s?id=24732

12. Lamiroy B. Le problème central du figement est le semi-figement / Béatrice Lamiroy, Jean René Klein // *Linx: Revue des linguistes de l'université Paris X Nanterre* [En ligne]. – 2005. – № 53: Le semi-fegement. – P. 135–154. – Accessible a: <http://linx.revues.org/271>
13. Martin R. Sur les facteurs du figement lexical / R. Martin // *La locution entre langue et usages* [M. Martins-Baltar]. – Paris, Fontenay Saint-Cloud: ENS Editions, 1997. – P. 291–307.
14. Manning Ch. D. Foundations of Statistical Natural Language Processing / Ch. D. Manning, H. Schütze. – London, Cambridge, Massachusetts: The MIT Press, 1999. – 680 p. – Accessible on: <http://www.alingua.ru>
15. Mejri S. Le figement lexical. Descriptions linguistiques et structuration sémantique / Salah Mejri. – Tunis: Publications de la Faculté des Lettres de la Manouva, 1997. – 632 p.
16. Pecman M. L'enjeu de la classification en phraséologie / Mojca Pecman // *Actes du congrès EUROPHRAS-2004. Société européenne de phraséologie. Université de Bâle, 26-29 août, 2004.* – Bartmannsweiler: Shneider Hohengehren Verlag, 2004. – P. 127–146. – Accessible a: <http://www.initerm.net>
17. Svensson M. H. Critères de figement. L'identification des expressions figées en français contemporain / M. H. Svensson. – Thèse de doctorat. – Umee: Umee Universitet, 2004. – 198 p. – Accessible a: <http://umu.diva-portal.org>

Гладкая В.А.

Черновицкий национальный университет имени Юрия Федьковича

МОРФОЛОГИЧЕСКИЕ ОГРАНИЧЕНИЯ ФЕ ФРАНЦУЗСКОГО ЯЗЫКА КАК ОДИН ИЗ ПРИЗНАКОВ ИХ УСТОЙЧИВОСТИ

Аннотация

Одним из основных признаков фразеологизмов есть их языковая устойчивость, которая выражается на грамматическом и лексико-семантическом уровнях. Исследуя морфологическую природу этих языковых единиц, ученые считают, что характерные им ограничения можно рассматривать как определяющий признак. Однако, детальный анализ морфологических категорий, характерных ФЕ французского языка (категория рода, числа, времени, лица, вида), предлагаемый в данной статье, показал, что они имеют разноуровневый характер. На основе этого автор делает вывод, что морфологическую устойчивость ФЕ нельзя трактовать как определяющий признак языковой природы фразеологизмов. Ей свойственна взаимозависимость от остальных языковых признаков ФЕ, что, собственно, и определяет их особенную языковую природу как устойчивых единиц.

Ключевые слова: устойчивое выражение, фразеологическая единица, устойчивость, морфологическая категория, морфологическое ограничение.

Gladka V.A.

Chernivtsi Y. Fedkovych National University

MORPHOLOGICAL CONSTRAINTS OF FRENCH PHRASEOLOGICAL UNITS AS ONE OF THE FEATURES OF FIXEDNESS

Summary

One of the main features of phraseological units is their linguistic fixedness, expressed on the grammatical and lexical-semantic level. Exploring the morphological nature of this linguistic units, scientists believe that there typical constraints can be seen as a defining peculiarity. However, a detailed analysis of morphological categories, typical for the French phraseological units (category of gender, number, tense, person, view), proposed in this paper, has shown that they have a stepwise character. On this base the author concludes that the morphological fixedness of phraseological units can not be interpreted as a defining peculiarity of the language nature of phraseology. It is characterized by the interdependence of the other language peculiarities of phraseological units that, in fact, determines their special linguistic nature as stable units.

Keywords: fixed expression, phraseological unit, fixedness, morphological category, morphological constraint.